

БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ

Идеи Личности Събития

ГОДИШНИК • ТОМ 11

**Общобългарски комитет и
Фондация „Васил Левски”**

ЛЕВСКИ ПРЕД СЪДА НА ПОРТАТА

Процесът в София 1872-1873 г. в османотурски,
дипломатически и домашни извори

Съставителство и редакция Дойно Дойнов и
Огняна Маждракова-Чавдарова. София, 2007, 520 стр.
Общобългарски комитет и Фондация „Васил Левски”

Вера БОНЕВА

1. Появата на всяка стойностна историческа книга, по-ветена на *Васил Левски*, представлява предизвикателство към авторите на обемната литература за жизнения път и политическата дейност на Апостола на свободата. От друга страна, всеки опит за ново обговаряне образа на канонизирания в народната памет възрожденски лидер е сериозно изпитание пред професионализма на изследователите, намерили мотив и повод да насочат вниманието на изкушената от историята читателска аудитория към отделни фрагменти или към по-общи аспекти на феномена „Левски”. Отчитайки всички тези обстоятелства, си позволявам да твърдя, че новата документална книга „Левски пред съда на Портата” успешно надмогва обективния риск от свръхинтерпретация на уникалния исторически образ, както и опасността от negliжиране на съществените моменти чрез прекомерно вторачване в периферни факти и битови детайли. Изданието е не само интересно, но и полезно. „Утилитарният” характер на неговата историописна стойност произтича от това, че то може да служи като модел за подготовка и оформление на други документално-тематични сборници, посветени на Възраждането. Последното обстоятелство е резултат преди всичко от доказаните професионални качества на съставителите – *Дойно Дойнов* и *Огняна Маждракова-Чавдарова*.

2. Тематиката на сборника е центрирана около важна поредица от събития, свързани с развоя на българското националнореволуционно движение през Възраждането – ограбването на държавната хазна в Арабаконашкия проход на 22 септември 1872 г.; последвалите разкрития на комитетските структури в Орханйско (Ботевградско), Тетевенско и Ловчанско; следствените действия на властите по случая; залавянето за Васил Левски и процеса срещу него; присъдите на Специалната комисия срещу членовете

на организацията, „образувана с цел да се вдигне революцията в Румелия“* (с. 288); отзвукът и сетнините на споменатите събития в българското общество и в дипломатическите среди. Разположени в хронологическия отрязък на не повече от половин година, тези драматични обстоятелства са белязани с напрежение, неясноти, колебания, междуличностни сблъсъци – както в средите на комитетските дейци, така и сред властовите фактори, натоварени с нелеката задача да разследват съзаклятието и да парират бунта. Предимството на настоящото издание е, че включва документи, представящи максимално широк кръг от детайли, които хвърлят светлина както върху обществените измерения на споменатия отрязък от разволя на революционното движение, така и върху някои нравствени параметри на белязаните със знака на саможертвата и предателството, страха и решителността, насилието и смъртта обстоятелства около Софийския процес от зимата на 1872/1873 г. Същевременно, подборът и систематизацията на изворите са осъществени по начин, който създава предпоставки за открояване на най-важните обществено-политически измерения на споменатия кръг от събития.

3. Сборникът „Левски пред съда на Портата“ се състои от две части – аналитична и документална. *Аналитичният компонент* заема относително малка част от общия обем на книгата (с. 5-40). Въпреки това, той притежава висока креативна стойност, свързана най-вече с възможността разноречивите документи от епохата да се положат по максимално адекватен начин в многопластовата историописна среда, свързана с интерпретацията на визираните в изданието събития. Сред четирите статии, включени в първата част на изданието, подчертано се откроява характеристиката, направена от Дойно Дойнов, на вътрешбългарските, обшчоимперските и международните параметри на процеса срещу Васил Левски и неговите сподвижници. Мисля, че всеки непредубеден читател би се съгласил със заключението на автора, че в случая става дума за „политически процес“, оставил силен отпечатък върху разволя на българското националнореволуционно движение, но и раздвижил немаловажни звена на османската управленска машина – както провинциални, така и централни (с. 14-15). Несъмнен интерес представляват също статиите на Крумка Шарова (с. 25-28) и Милена Тодоракова (с. 29-39), посветени на археографската история на част от документите, публикувани в сборника. Извороведският предговор, написан от Огняна Маждракова-Чав-

* Тази формулировка е извлечена от писмо на Министерския съвет до султана с дата 18 декември 1872 г. В него накратко се описват събитията около залавянето на Димитър Общи и следствието срещу него и другите съзаклятници и се мотивират присъдите, произнесени срещу тях от Специалната комисия, заседаваща в София. Посочената в скобите страница е от пагинацията на сборника. По-нататък позоваванията върху отделни негови части и/или страница са осъществени по същия начин.

дарова, мотивира по убедителен начин критериите, използвани за подбор и систематизация на включените в изданието извори. Откроявайки приносите на предходните преводачи и редактори на подобен тип публикации, авторката с основание изтъква необходимостта от консолидирането на наличния материал в едно книжно тяло. Огн. Маждракова-Чавдарова изброява и основните библиографски правила, по които се осъществява цитирането в сборника – както с оглед коректност към предходни издания, така и за осигуряване по-добра информираност на читателя. Не е спестена информацията за резервите на водещите съвременни османисти спрямо езиковата коректност на включения в сборника превод на протоколите на следствената комисия по Софийския процес – публикувани през 1952 г. и преиздадени фототипно през 1972 и 1987. По мое мнение, критиците на осъществения в средата на XX век превод биха могли да приемат настоящото издание като провокация за реализиране на един по-близък до оригинала български езиков вариант на по чудо добралия се до нас препис от протоколите на този ключов следствено-съдебен процес.

4. *Документалната част* на книгата е разделена от съставителите на три дяла, представени по следния ред: I. Османотурски извори; II. Дипломатически документи; III. Домашни извори. Поставянето на османотурските източници на първо място е логично, тъй като османските власти са основен субект на Софийския процес – ведно с българските революционни дейци, дръзнали да организират бунт срещу вековната власт на султана. Значимостта на османотурските документи е предопределила и по-широкото им присъствие в изданието. Те обхващат около $\frac{1}{2}$ от общия обем на сборника (с. 41-291).

Основната част от материалите в първия дял на книгата съставляват преводите на османотурските документи, включени в споменатото по-горе издание „Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд“ (1952). За разлика от фототипните издания от 1972 и 1987 г., тук документите са възпроизведени по по-достъпен за съвременния българин начин. Те са в езикова форма и на шрифт, близки до възприятията на днешната читателска аудитория. Леката редакторска намеса в част от текстовете не е отдалечила съществено от познатото на специалистите и многократно цитирано книжно тяло от 1952 г. В тази част са намерили място още девет османотурски документа за Софийския процес, които са открити и/или преведени след 1952 г. и са публикувани на други места. Приобщаването им към изворите, оповестени чрез книгата „Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд“, уплътнява в допълнителна степен картината на действията, предприети от Високата порта за парирание на българските бунтовнически инициативи от началото на 70-те години на XIX век.

Прочитът на *османотурските извори за Софийския процес* провокира повече въпроси, отколкото отговори. Освен основният въпрос за характера

и (не) легитимността на въпросното събитие, открити остават питанията за неприкритата готовност на повечето съзаклятници да сътрудничат на следствените действия, за подценяването силовия ресурс на османската полицейска и административна машина от българските дейци, включително и от Левски, за източниците на допълнителната информация за съзаклятието, с която несъмнено разполагат членовете на следствената комисия, а и не само те. Отговорите на част от тези въпроси и на още много други могат да се търсят в добросъвестно регистрираните от съдебния протоколист разпити на „комитетте“, в докладите, инструкциите, телеграмите и другите официални текстове, свързани с трескавата активност на османските власти срещу подбудителите на „въоръжено въстание срещу Османската държава“*.

Без да пренебрегвам креативния ресурс на целия обем източници, включени в този дял, аз съм склонна в известна степен да фаворизирам протокола на специалната следствена комисия с дата 14 януари 1873 г., в който пунктуално са систематизирани данните за дейността на Васил Левски, до които се е добрал разследващият орган. Макар и фрагментарни от гледна точка на съвременното знание за свършеното от Апостола през последните години от живота му, тези данни свидетелстват за високата оценка, която официалните институции на Високата порта дават за направеното от Левски и съратниците му за подготовка на бъдещото въстание. Мотивирайки искането за смъртна присъда на „споменатия Дякон“, комисията квалифицира своя подсъдим като „източник и инициатор на замисления бунт“. Цитираната формулировка съвпада напълно със заключенията на многогодишните исторически изследвания, посветени на комитетската организация по българските земи от края на 60-те и началото на 70-те години на XIX в. В този смисъл, тя дава отговора на въпроса за лидерството на националнореволуционното ни движение през споменатия период още преди споменатите събития да са станали обект на историописна интерпретация – на 14 януари 1873 г. И което е по-интересно – десетилетия преди Васил Левски да се превърне в символ на възрожденското радикално бунтовничество.

Дипломатическите документи обемат най-малка част от страниците на изданието (с. 295-348). Въпреки това, те обогатяват възможностите за реконструкция на Софийския процес със съществени детайли, включени в докладите на едни от най-добре информираните публични фигури на Балканите – консулите и посланиците на Великите сили. Подборът е съобразен с тематичния профил на изданието и с ангажираността на съответната държава с политическите измерения на българския национален въпрос в началото на 70-те години на XIX век. С оглед на последното обстоятелство читателят се

* Този пасаж е извлечен от Протокола на Специалната следствена комисия с дата 14 януари 1873 г., в който се описват резултатите от следствието срещу Васил Левски (с. 282).

среща с доклади на руските консули и вицеконсули в Пловдив, Русе и Одрин, на австрийски и британски консули в Русе, както и с донесения на съответните посланици. Част от сведенията, съдържащи се във въпросните документи, с известна условност могат да се приемат като почерпени от „първа ръка“ – поради близките връзки на британските дипломати с местните и централни власти и поради обратна агентска мрежа, с която разполагат руските и австрийски консули. Дипломатическата преписка е интересна и с това, че регистрира някои слухове и неофициални твърдения, както и че представя събитията от гледните точки на относително дистанцираните от местните реалности упълномощени представители на големите европейски държави. Макар и пречупени през визиите и стратегиите на споменатите държави, българските радикални събития от началото на 70-те години на XIX в. не са възприемани от опитните чужди политици като инцидентни и частични прояви на опозиция срещу османската власт. Напротив, особено руската и австрийската позиция по Софийския процес се отличават дори със склонност за преекспониране на някои от обстоятелствата и рисковете, произтичащи от разрастването на въоръженото бунтовничество сред българите.

Макар и с известна условност, към групата на дипломатическите документи са приобщени и две писма на сръбски дейци – Стефан Веркович (от 27 февруари/11 март 1873 г.) и Йован Ристич (от 28 февруари/12 март 1873 г.), отнасящи се до Софийските събития от зимата на 1873 г. (с. 346-348). Те убедително представят интереса на сръбските политически среди от комитетските дела в България. Допускам, че в бъдеще към тази група документи ще могат да се прибавят още румънски и гръцки източници, тъй като е добре известно, че елитите на православните балкански държави по това време не са се отказали от идеите за съвместни въоръжени действия срещу Османската империя. А българското освободително движение неизменно е възприемано от тези елити като самостоятелен субект в имажинерните или в реално конструираните антиосмански коалиции.

Домашните извори са четири основни типа – писма между комитетски дейци, статии и дописки от възрожденския печат, мемоарни откъси и приписки. Всяка една от споменатите групи представя визираните събития от *различна времева дистанция*. Писмата са от време, успоредно с провала в комитетската организация, процеса в София и изпълнението на присъдите. Те са натоварени със силно напрежение, изпълнени са с опасения и със слухове относно „софийската конспирация“*. Същевременно, тези документи носят свежестта на пълноценни автентични първоизточници, свидетелстващи за

* Тази сполучлива квалификация принадлежи на Константин Доганов. Тя е употребена от пловдивчанина като характеристика на събитията около процеса срещу Левски и сподвижниците му в писмо до Любен Каравелов (Букурещ) от декември 1872 г. (с. 367).

все по-широкото разпространение на идеите за радикално разрешаване на българския национален въпрос сред различните обществени слоеве. Повнимателното вглеждане в тях може да провокира много интересни съждения в споменатата насока. Например, в писмата на Йорданка Филаретова (София) до Найден Геров (Пловдив) се промъкват точни сведения за поведението и думите на Васил Левски пред следствената комисия (с. 373-379). В случая бихме могли да допуснем, че тази информация е „изтекла“ от българите членове на споменатия орган – все хора, отличаващи се с умерени обществени възгледи, но несъмнено ангажирани с националните тежнения на сънародниците си.

Публицистичните материали обговарят обстоятелствата около „софийската конспирация“ пост фактум и от известна времева дисанция. Предпочетените от съставителите дописки в емигрантските вестници („Независимост“, „Знаме“, „Възраждане“, „Нова България“) полагат споменатите събития в по-широкия контекст на революционното движение, търсейки в тях морална опора за пропагандирането на текущи политически инициативи и/или оправдание за липсата на единение и конструктивизъм в средите на радикалната емиграция.

Мемоарите представят поукрасените от революционната романтика визи на своите автори – амбициозни и влиятелни в следосвобожденска България дейци. Реконструкцията в писаните спомени е осъществена на принципа на обратната перспектива и в този смисъл мемоарните свидетелства за Софийския процес са силно обагрени от субективизма на авторите си и от оформящите се през 80-те и 90-те години на XIX век митологеми за Възраждането. Успоредният им прочит обаче, който ни предлагат авторите на сборника, представлява истинско интелектуално приключение, което си заслужава да се преживее. Смятам, че при едно по-снизходително отношение към склонността на мемоаристите за самоизтъкване и дори negliжиране на част от периферните факти, този сегмент от сборника може да се окаже съпоставим по информационната си стойност с протоколите на Софийския процес.

Последната подгрупа документи е разположена върху една страница (с. 486) на изданието и обема общо шест кратки приписки, регистриращи отзвук на „софийската случка“* в различни части на българската етническа територия – Търновско, Добруджа, Пловдивско, сред грамотни и ангажирани с комитетската идея дейци. Позволявам си да приведа целия текст на един от тези лапидарни документи, съхранен върху църковна книга в село Кочмаларе (Отец Паисиево), Пловдивско: „Турците хванали дякона Васила Левски на Св. Фанов ден, 1872 лято. Това ни каза чичо Иван Арабаджията.

* „Софийската случка“ е метонимията, с която белочерковският даскал Бачо Киро Петров назовава събитията около процеса срещу Васил Левски и сподвижниците му (с. 486).

Хората много се насърбиха. Даскал Митю са тюфка, та плака: язык за народа...". Няма съмнение, че както официалните власти и политически обиграните чужди консули, така и редовите участници в комитетските начинания, ръководени от Васил Левски и БРЦК в Българско, са наясно с ключовия характер на събитията, свързани със Софийския процес, отвели в крайна сметка Апостола на свободата по пътя към бесилото, а ръководен от него организация към безпътицата на почти пълен разпад – поне в рамките на следващите две години.

5. *Анотациите на документите са информативни и точни. Те не съдържат излишни данни. Центрирани са върху основната фактическа рамка на съответния източник. Високият професионализъм на съставителите се е отложил и в обстоятелството, че анотациите не съдържат тълкувателни предзададености, посредством които читателят да се обвърже с някаква предварителна гледна точка спрямо регистрираните в съответния документален отрязък данни за отделни събития и/или обстоятелства. Аз лично имам някои бележки по предредбата, езиковата форма и пунктуацията на тези анотации. Те обаче не са от естество, което да неутрализира като цяло високата ми оценка за изработването на този труден компонент на сборника.*

Следвайки добрите практики на археографията, авторите на сборника са съставили *именен показалец*, който е разположен в края на книжното тяло. В него са включени имената на личностите, споменати в документалната част на изданието, като са направени кратки биографични уточнения за мнозинството от тях. Посредством тези уточнения сборникът придобива и характер на полезно справочно издание, свързано с персоналните измерения на националнореволуционното ни движение от началото на 70-те години на XIX век. Именният показалец определено облекчава работата с документалния материал. Той създава предпоставки за осъществяване на допълнителни изследвания по проблеми от визирания в изданието тематичен кръг и е добра основа за анализ на комитетската мрежа в Тетевенско, Ловчанско и Орханйско (Ботевградско).

Научният апарат на изданието е изработен професионално и прецизно. Той включва както библиографски бележки и фактографски уточнения след всеки един документ, така и бележки под линия за по-пространно поясняване на редки и/или остарели думи. Лапидарният стил на уточненията, направени от съставителите, не скрива напълно техните оценки и предпочитания. По-внимателният прочит на този сегмент от изданието задава основните параметри на тълкувателния модел, присъщ на цялостния изследователски подход на двамата съставители към възрожденската епоха. Подход, отличаващ се с широта на аналитичния ракурс, но и с видимо предпочитание към радикалните инициативи на българския предосвобожденски елит.

6. „Софийската случка“, „софийската конспирация“, „софийското приключение“ – това са само част от квалификациите, с които народната памет и непрофесионалната историческа книжнина именува събитията, свързани със съдебно-следствените действия срещу Васил Левски и неговите сподвижници, реализирани в края на 1872 и началото на 1873 г. в стария средищен град София. Зад констатираното разноемалчие се крият не толкова разминаващи се оценки на този съществен момент от развоя на българското националнореволуционно движение, колкото доловени с различни сетива нюанси на драматичния сблъсък между волята на нацията за политически суверенитет, концентрирана в политическата фигура на Васил Левски, и амбицията на вековната имперска власт да съхрани в ненакърнен вид господството си над българските земи. За този именно сблъсък разказва сборникът „Левски пред съда на Портата“. Разказва с думите на десетки участници, свидетели и съпричастници на случилото се и неслучилото се в комитетските съзаклятия от края на 60-те и началото на 70-те години на XIX век. Разказва чрез пространните *диалози* на разпити и чрез разностиловите *монолози* на дипломатическите доклади, вестникарските статии, писмата, приписките, мемоарите. Макар и немногобройни, „овластените“ текстове (административни заповеди, инструкции, разпоредби) съгъстват тоновете и отвеждат съзнанието на читателя към оголените от подробности и тълкувания обстоятелства – арести, разследвания, разпити, признания, мотиви, присъди, тъмничен затвор, заточение, обесване.

Пак без подробности и с воля за открояване на основното регистрира случилото се един редови български духовник – поп Минчо Хаджиневед от с. Дъбене (Пловдивско). В бележка, поставена върху книгата му „Църковно песнопение“, той записва: „Обесиха у София Василя: февруари, ден 6, 1873. Ох!...“ Дали съзнателно поставена от редакторите в края на сборника или сама наместила едноредовото си присъствие там – тази свещеническа въздишка отваря неподозирано широки тълкувателни полета пред настоящите и бъдещи читатели на изданието. Дори и само поради факта, че междуметието „Ох!“ се свързва с усещане за тревога и болка, а последвалото го многоточие е знак за неизказаност, но и провокация за довършване на започнато дело – обществено, книжовно или просто човешко.

София,
14 юни 2009